

O'qituvchi kasbiy faoliyatida pedagogik muloqot usullarining o'zlashtirish jarayoniga ta'siri va ahamiyati

Osiyo Xalqaro Universiteti

Pedagogika va psixologiya kafedrasida o'qituvchisi

Xalilova Shaxlo Ravshanovna

Annotatsiya: Maqolada o'qituvchi kasbiy faoliyatida pedagogik muloqot usullarining o'zlashtirish jarayoniga ta'siri tahlil etilgan. Bundan tashqari pedagogik muloqot usulini to'g'ri qo'llash orqali, talabalarni odob-ahloqi, mavzuni o'zlashtirish bilan bog'liq jihatlari maqolada aks etgan. O'qituvchi kasbiy faoliyatida pedagogik muloqot usullarining o'zlashtirish jarayoniga ta'siri atroflicha tahlil etilgan.

Аннотация: В статье анализируется влияние методов педагогического общения на процесс усвоения в профессиональной деятельности учителя. Кроме того, при правильном использовании метода педагогического общения в статье отражены манеры учащихся и аспекты, связанные с освоением предмета. Подробно проанализировано влияние методов педагогического общения на процесс усвоения в профессиональной деятельности учителя.

Abstract: The article analyzes the influence of pedagogical communication methods on the mastering process in the teacher's professional activity. In addition, by using the method of pedagogical communication correctly, the manners of students and aspects related to mastering the subject are reflected in the article. The impact of pedagogical communication methods on the mastering process in the teacher's professional activity has been thoroughly analyzed.

Калит сўзлар: Muloqot, pedagogik muloqot, ta'lim tizimi, muloqot usullari, fikrlash tarzi, nutq madaniyati, o'zlashtirish jarayoni va muomala odobi, kasbiy faoliyat.

Ключевые слова: Общение, педагогическое общение, образовательная система, методы общения, образ мышления, культура речи, учебный процесс и этикет, профессиональная деятельность.

Key words: Communication, pedagogical communication, educational system, communication methods, way of thinking, speech culture, learning process and etiquette, professional activity.

Inson o'zini qurshab olgan olam bilan o'zaro birgalikdagi harakati, odamlar o'rtasidagi ijtimoiy hayoti va ishlab chiqarish faoliyati jarayonida topadigan

munosabatlar tizimi yuz beradi. Kishilar ish jarayonida tabiat bilangina emas, balki bir birlariga ham o'zaro ta'sir o'tkazadilar. Bir birlari bilan fikr almashib o'zaro muloqot qiladilar. Muloqot jarayoni pedagog kasbiy faoliyatining eng muhim qismi hisoblanib, bugungi kunda o'qituvchi pedagogik muloqot uslubini rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekistonda barcha sohalar qatori ta'lim tizimida ham islohotlar olib borilmoqda. Ushbu islohotlar zamirida yosh avlodning tarbiyasi, ta'limi eng ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan. Buning yorqin misolini Prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyevning "Bizni o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala - bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ko'proq his etadigan kim- yoshlar. Mayli yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lishsin. Lekin ayni payda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida aks sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin.

Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan"¹- degan fikrlaridan anglashimiz mumkin. Ta'lim tizimida faoliyat ko'rsatayotgan pedagog xodimlarning muloqot madaniyatini rivojlantirish ta'lim sifati va ta'lim jarayonini takomillashtirish uchun xizmat qiladi.

Rivojlangan davlatlar ta'lim tizimidagi xalqaro tajriba hamda ta'lim tizimiga qo'yilgan bugungi davr talablarini inobatga olgan holda o'qituvchi pedagogik muloqot uslublarini o'zlashirish jarayoniga ta'sirini chuqur tadqiq etish va bu borada kerakli tavsiyalar ishlab chiqish bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etadi. O'qituvchilarda pedagogik muloqot uslublarni takomillashtirish, ta'lim tizimida tarbiyaviy va ta'limga oid jarayonlarga ta'sir ko'rsatish, talabalar motivatsiyasilarini shakllantirishda muhim omil ekanligi, shuningdek, ta'lim muassasalarida o'quv jarayonlarini samarali tashkil etish, salohiyatni ko'tarish, talabalarning bilim va ko'nikmalarini oshirish nuqtai nazaridan zarurati maqolamizning dolzarbligini yanada oshiradi.

Pedagogik muloqot – bu o'qituvchining o'quvchilar bilan darsda va darsdan tashqari faoliyatda o'zi uchun eng qulay bo'lgan psixologik muhitni vujudga keltirib,

¹ Ma'lumot manbai-Uza.uz sayti "Shavkat Mirziyoyev:Yoshlar tarbiyasi – eng muhim masalalardandir" ma'ruza matni.

ijobiy ruhiy iqlimni yaratish uchun imkoniyat beruvchi kasbiy munosabatdir². Bugungi pedagog kadrlar zimmasida buyuk ma'naviyatimizni tiklash va milliy ta'lim-tarbiya tizimi takomillashtirish, zamon talablari bilan uyg'unlashtirib, jahon andozalari darajasiga chiqarish kabi bir qator vazifalar turadi. Buning asosiy omillaridan biri esa pedagogik muloqot jarayonidir. Muloqot - ta'lim oluvchi psixologik va ijtimoiy rivojining muhim omillaridan biri bo'lib, birgalikdagi faoliyatda umumiy natijalarga erishish, shaxslararo munosabatlarni yo'lga qo'yish va qo'llab-quvvatlash maqsadida ikki yoki undan ortiq kishilarning o'zaro harakati tushuniladi. O'qituvchi kasbiy faoliyatida muloqot muvaffaqiyatli bo'lishi uchun muloqotda suhbatdoshni yoki tinglovchini idrok etish bir-birini tushunish asosiy shartidir. Agar o'qituvchi o'quvchilarni uni qanday idrok etayotganligini anglayolmasa pedagogik muloqot o'z maqsadiga yetmaydi. Ayniqsa, ma'ruza o'tayotganda bu juda muhimdir. Agar hamsuhbatni ko'rish orqali idrok etish imkoniyati bo'lmasa, qo'l barmoqlari va yuz harakatlari orqali bo'ladigan imo-ishoralar kambag'allashib, harakatlar erkinligini yo'qotib qo'yadi.

Hamsuhbatning fe'li atvorini idrok etish chog'ida olinadigan signallar shaxsning keyingi harakatlari va fikrlarini to'g'irlab borish uchun asos bo'ladi. O'qituvchi kasbiy faoliyatida pedagogning jismoniy qiyofasidagi ayrim belgilar yuz, qo'llar va yelka harakatlari, o'zini tutishlari, gavdasini qimirlatib imo-ishora qilishlari, so'zlash ohangi axborot tashuvchilar sifatida xizmat qiladi. Muomala motivatsiyasi samarali bo'lishi uchun birinchi navbatda gapni masalaning qo'yilishidan boshlash mumkin, bu masalada bo'lajak suhbatning ma'nosi mujassamlashgan bo'ladi. Mavzuga diqqatni tortishga urinib ko'rish ham mumkin, bunda gapni erkin, qiziqarli faktni ma'lum qilishdan boshlasa bo'ladi, keyin uni tushuntirish va tahlil qilish esa muomalaning mazmunini tashkil etadi. Mana suhbatga o'quvchilarning diqqati jalb qilindi, ham deylik, endi uning mavzusini ancha qisqa, lekin yetarli darajada aniq qilib ochib berish vazifasi turadi. Buni qanday amalga oshirish mumkin. Masalan, suhbatni tuzishning bunday varianti bo'lishi mumkin.

Dastlab, pedagog talabalar ongi va hissiyotiga yetkazmoqchi bo'lgan asosiy fikr qisqacha bayon etiladi. So'ngra u ochib beriladi, buning uchun faktlar, misollar va illyustratsiyalar tizimi bayon qilinadi. Bunda erkin taqqoslashlar, kutilmagan

² Xoliqov A. Pedagogik mahorat Toshkent «IQTISOD-MOLIYA» 2011
www.ziyouz.com kutubxonasi 118-bet.

o'xshatishlardan foydalanish juda foydali bo'ladi. Shundan keyin xulosa chiqarish, ya'ni suhbatning asosiy fikrini boshqacha so'zlar bilan takrorlash mumkin. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganlaridek, "Biz uchun muomala jamiyati ijtimoiy makon. Bu makonda qonun ustuvor bo'lib, u insonning o'z-o'zini kamol toptirishga moneylik qilmaydi, aksincha yordam beradi"³. Muomala maqsadini bu xilda ta'riflash talabalar muomalasining asosiy ikki turi: rollararo va shaxslararo muomalaning nisbiy mustaqilligi sharoitida uning dialektik birligini ko'rsatib beradi.

Muomala vaqtida odoblilik muhim ahamiyatga ega bo'lib, uning muvaffaqiyatli kelishini ta'minlaydi. Uning asosiy vazifalari (axborot almashinuv, o'zaro ta'sir, o'zaro idrok qilish) to'g'ri amalga oshirishni idora qilib turadi. Har bir fikr bildirilganda muloqot qabul qilinayotganini fahmlab turishi tashqi ko'rinishlari, o'zgarishiga e'tibor berish, uzr so'rash, tavoze bilan murojaat qilish evaziga muomala odobi ushlab turiladi. Muomala jarayonida bir xatti - harakat o'ylanmay bildirilgan fikr, ortiqcha imo - ishora odobsizlikni keltirib chiqaradi. Odobsizlik esa nizoli vaziyat, qarama - qarshilik ziddiyatli holatni keltirib chiqaradi. Buning natijasida muomala fikr almashuv o'zini vazifasini nizoli vaziyatga bo'shatib beradi. Yangi tarkib topgan talabalar jamoasini birlashtirish, ular orasida iliq do'stona munosabatni shakllantirish ziddiyatlarni oldini olish lozim.

Amaliy mashg'ulot jarayonida qo'llanishi mumkin bo'lgan "Jungle sardori" interfaol o'yinni birgalikda ko'rib chiqamiz. Mazkur interfaol o'yin ishtirokchilarni muloqot jarayonida "odobni odobsizdan o'rgan" naqliga asoslanadi. Tezkor qaror chiqarish, fikrni uqtirabilish, o'zgaralar ishonchini qozonish va iqtidorini maksimal darajada namoyon eta olish qobilyatini shakllantiradi. Maskur o'yin guruhdan 5ta talabgor ayirib eshik ortiga chiqarishdan boshlanadi. Talabalarning "Lideri"dan sardor tayinlanadi. Jamoadagilar istagiga qarab kanizaklari, soqchilar va maslahatchilar tayinlanib, aylana shaklida o'tiriladi. Eshik ortidagi talabgorlar "tutqinlar" hisoblanadi va ular qo'llari orqada qadalgan holda "Sardor" oldiga olib kelinadi. Tutqinlar ozod bo'lishi uchun Jungleda yangilik olib kirishlari yoki qoyilmaqom tarzda sardor bilan muloqotga kirishib, jamoa ishonchini oqlashlari zarur. Tutqinlarga nisbatan qarorni "Sardor" jamoa bilan kelishgan holda chiqaradi. Agar tutqinlarni saqlab qolish

³ I. A. Karimov. "O'zbekiston buyuk kelajak sari". Toshkent: O'zbekiston, 1998-yil554-bet.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2023 SJIF(2023)-3,778 Volume-1, issue-10

istagida bo'lishsa qo'llari bilan bosh barmoq tepada ko'tarilgan holda "zo'r" ishorasida yovvoyilarcha "Ozod" so'zini takrorlaydilar yoki yordamchi, ishchi, oshpaz kabi ishlar bilan ta'minlashadi. Bilaks, aytgan yangiliklari yoqmay, iqtidorlaridan to'laqonli foydalanilmagan holatda o'zlarini namoyon qila olmagan tutqinlarga nisbatan qo'llari bilan bosh barmoq pastga tushirilib "Go'sht" so'zini takrorlaydilar. Ularni cho'ri va shunga o'xshagan og'ir ish bilan shug'ullanishga majbur qiladilar.

Ramziylikka ega ushbu metodning asosida pedagogik muloqotning eng keng tarqalgan uch turi yaqqol farqlanadi: avtoritar, demokratik va liberal.

Avtoritar uslubni qo'llovchi o'qituvchining muloqot metodlari sifatida buyruq, ko'rsatma berish va tanbeh xizmat qiladi. Avtoritar uslub - o'qituvchi guruhning faoliyat yo'nalishini, kim qayerda, nima ish bilan shug'ullanishini shaxsan o'zi belgilaydi. Hamkorlikning asosiy shakli - buyruq, ko'rsatma, instruktsiya, ogohlantirish.

Demokratik uslub - o'qituvchi faoliyat maqsadini har bir o'quvchi ongiga etkazishga, hammani faol ishtirok etishga undaydi. Faollikni rag'batlantiradi, tashabbusni quvvatlaydi. Muloqotning asosiy shakli - iltimos, maslahat, axborot tarzida bo'ladi. Bunda o'qituvchi jamoa fikriga tayangan holda ish tutadi, faoliyat maqsadini barcha ta'lim oluvchiga etkazishga harakat qiladi. Bu uslubni qo'llovchi o'qituvchi barcha jamoa a'zolarining individual xususiyatlarini inobatga olgan holda ular o'rtasida vazifalarni teng bo'lishga harakat qiladi. O'qituvchi individual qobiliyat va qiziqishlarni hisobga olib vazifalarni optimal tarzda taqsimlashga undaydi.

Liberal uslub - boshqacha qilib aytganda, anarxik. O'qituvchi jamoa hayotiga umuman aralashmaslikka harakat qiladi, faolligi sust, muammolarni yuzaki ko'rib chiqadi. Boshqalarning ta'siriga oson tushib qoladi. Ma'suliyatdan o'zini olib qochadi va o'z avtoritetini yo'qotadi. Liberal uslubda o'qituvchi jamoa faoliyatiga aralashmaslikka harakat qiladi, faollik ko'rsatmaydi, maslahatlarga formal qaraydi,

turli ta'sirlarga tez beriladi. Tarbiyaviy maqsadni amalga oshirishga demokratik yondashish, tarbiyaviy ishlar natijasini oshkora muhokama qilish va uni o'quvchilar bilan birgalikda baholab, kelgusi rejalarni tuzishni taqozo etadi. Bu uslub pedagog – o'qituvchi – o'quvchilar kollektivi shaxslararo munosabatlarni erkinlik, demokratik talablar asosida shakllantirib, o'quvchilarning tashabbuskorligi, o'z – o'zini tarbiyalash ishiga ijodiy yondashish orqali barcha psixologik - individual imkoniyatlarini, qobiliyatini ro'yobga chiqarishga zamin yaratadi. Bundan tashqari pedagogik muloqot jarayonida yana boshqa uslublar ham mavjud bo'lib, ulardan biri o'quvchilar bilan do'stona munosabat - pedagogik uslubi. U o'quvchi shaxsini hurmat qilish va talabchanlik mezoni asosida qurilgan. Ushbu uslub asosida o'z faoliyatini tashkil etgan pedagog har o'quvchining kelajagiga umid bilan qarashi, unga individual yondoshishga harakat qilishi, jazo usullarini tartibsiz qo'llamasligi, o'quvchilar kollektivi oldiga istiqbolli tarbiyaviy maqsad qo'yishga intilishi lozim. Aslida bu uslub biz ko'rib o'tgan birinchi uslubga o'tishga zamin tayyorlashi, unga muqaddima bo'lishi mumkin. Aksincha, o'qituvchi ma'lum pedagogik mohiyatga ega bo'lishga intilmasa, o'z fanidan bilimi sayoz bo'lsa, shaxslararo munosabatlarga ijodiy yondoshmasa, kommunikativ qobiliyatini takomillashtirib bormasa o'quvchilar uni "katta birodar", "konsultant" sifatida asta - sekin tan olmay qo'yishadi. Pedagog o'zining tarbiyaviy ishlarini amalga oshirishdagi etakchilik rolini yo'qotib, o'quvchilar hurmatini engil yo'l bilan qozonmoqchi bo'lgan bachkana shaxsga aylanib qolishi mumkin.

Shu bilan birga pedagogik muomalada masofa uslubi ham mavjud bo'lib, bunda tajribali pedagoglar ham, faoliyatini endi boshlagan yosh o'qituvchilar ham foydalanishga harakat qilishlari mumkin. O'qituvchilar asosan pedagogik talabga tayanadilar: o'quvchilar oldiga ma'lum tarbiyaviy maqsadlarni qo'yib, uni bajarilish jarayonini kuzatish, xatolarini tuzatish, baholash bilan mashg'ul bo'ladilar. Bunday pedagoglar o'qitayotgan sinflarda tarbiyaviy maqsadlar nomigagina amalga oshiriladi. Tarbiyaviy tadbirlar o'quvchilarda xatti - harakat motivlari, rivojlanish ehtiyojlarini shakllantirmaydi. Nari borsa, sinf o'quvchilari axloqiy bilimlarni o'zlashtirib olishlari mumkin. Bundan tashqari yana bir uslub mavjud bo'lib, odatda yosh, tajribasiz o'qituvchilar foydalanishga harakat qiladilar. Ushbu uslub asosan taqiqlashga tayanadi. Bu pedagogik muloqotning qo'rqitishga asoslangan uslubi. Talabalar faolligi, tashabbuskorligi inkor etiladi. Bu uslub oliy ta'lim islohoti manfaatlariga

mutlaqo mos emas. 5. Ustunlik qilishga harakat qilish uslubi ham mavjud bo'lib, uni odatda ma'lum bilimlarga ega bo'lmagan, pedagog sifatida o'ziga ishonchi yo'q, sinfda o'quvchilar kollektivini boshqara olishga ko'zi yetmagan ayrim o'qituvchilar qo'llashga harakat qiladilar. Ammo o'quvchilar ertami - kechmi bu nayrangbozlikning oxiriga etadilar. Buning oldi olinmasa, guruhda tarbiyaviy ishlarga jiddiy putur yetishi mumkin.

O'quvchilar hurmatini qozonishga intilish pedagogik maqsad bo'libgina qolmay, balki tarbiya maqsadlarini amalga oshirish vositasi hamdir. O'z - o'zidan ko'rinib turibdiki, birinchi va ikkinchi pedagogik uslublar tarbiyaviy faoliyatda yaxshi samara beradi. Uchinchi, to'rtinchi va beshinchi pedagogik uslublardan pedagoglar iloji boricha o'zlarini halos qilishlari kerak. O'qituvchining talabalarga ta'sir o'tkazish samarasi uning printsiptalligi va talabchanligi o'z aksini topadi. Bundan tashqari u o'ziga ham o'ta talabchan bo'lmog'i, shaxsiy namunasi bilan tabiiy ravishda obro', e'tibor qozonmog'i lozim.

Muloqotning yana bir jihati munosabatga kirishuvchilarning o'zaro birgalikdagi harakati nutq jarayonida faqat so'zlar bilan emas, balki harakatlar bilan ham muloqot yuritishdan iborat. Munosabatning keyingi jihati muloqotga kirishuvchilarning bir-birlarini idrok eta olishlaridir. Masalan, biz bir kishi bilan muloqotga kirishishdan avval uni hurmat qilib yoki mensimasdan munosabatda bo'lamiz⁴ Amaliy muloqot mazkur tarkibiy qismlarning yig'indisi sifatida yuzaga chiqadi. Pedagogik jarayonda muloqot faqat bir funksiya – axborot berish bilan chegaralanadi. Biroq muloqotning barcha tarkibiy qismlari – axborot almashuv va vazifalarni amalga oshirish, o'zaro munosabatlarni tashkil etish, bola shaxsini bilish va unga ta'sir ko'rsatishdan foydalanish zarur. O'qituvchining o'quvchilar bilan bo'lgan muomalasining muvaffaqiyatli bo'lishi, ko'p jihatdan unda pedagogik qobiliyatning mavjudligiga va pedagogik nazokat (odobi)ni egallaganiga bog'liq bo'ladi.

Shaxsning xususiyati bo'lgan dilkashlikni atrofdagilar bilan barqaror, kuchli rivojlangan aloqalarga intilish sifatida ta'riflash mumkin, bu intilish odamlar bilan tez aloqa o'rnatish bilan birga qo'shib olib boriladi. Dilkashlik va odamlarga aralashmaslikni shaxs xususiyatlari sifatida qarab chiqish ekstravert va introversiya

⁴Maxsudova M.A. Muloqot psixologiyasi. Toshkent: Turon-iqbol, 2006. 5-bet.

tushunchalari bilan bog'liq ravishda samarali bo'ladi. Ekstroversiya bilan introversiya kishining ruhiy tavsifi sifatida muloqot sohasida yorqin namoyon bo'ladi. Ekstroversiya — individning tashqi dunyoga, introversiya — ichki dunyoga nisbatan qarashidir.⁵ Ekstravert shaxslarga umumiy faollik, osoyishtalik, ta'sirlarga moyillik xosdir. Introvertlar ichki olamga berilgan, odamlarga aralashmaydigan, o'z-o'zini nazorat qilishga, refleksiyaga, ichki xavotirlikka moyil bo'ladilar. Albatta, o'ta introvertlar bilan ekstravertlar favqulodda hodisa bo'lib, individlar bu ikki chetki nuqtalar o'rtasidagi oraliqda joylashadilar. Dilkashlik ko'proq ekstravert tiplarga, odamlarga aralashmaslik esa introvert tiplarga xosdir. Talabalar bilan munosabatlar sohasidagi eng muhim ijtimoiy yo'l - yo'riqlarning ayrimlari ana shulardan iboratdir. O'qituvchida ularning mavjudligi uning pedagogik nazoratga rioya qilishining zamini va sharti hisoblanadi.

Shunday xulosaga kelish mumkinki, O'qituvchi kasbiy faoliyatida pedagogik muloqot uslublaridan to'g'ri foydalangan holda, o'zlashtirish jarayoniga ijobiy ta'sir etiladi. Ularni ilm olishga bo'lgan qiziqishlarini yanada oshiriladi.

Ta'lim tizimi sifati va samaradorligini ta'minlash uchun avvalo pedagoglar, professor-o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi muloqot ma'daniyati va uslubi to'g'ri tashkil etilgan bo'lishi lozim. Aqliy zakovat va ruhiy-ma'naviy salohiyat-ma'rifatli insonning ikki qanotini tashkil qilar ekan, muloqoti orqali pedagog o'z kasbining fidoiyligini amalda ko'rsata olishi lozim.

Biz ko'z oldimizga birinchi darsni keltira olsak, o'sha paytdagi hayajonni, quvonchni, ijodiylik hissini tuyamiz. Bolalar bilan bo'lgan damlarimiz esda qolishi, xotiramizda undan iz qolishi, muloqot uslubiga bog'iliq. Pedagog kommunikativ muloqotining mahsuldor bo'lishi uchun pedagogik ta'sir kuchining tizimlarini, uning har bir qismini bilishi zarur. Dars jarayonida o'qituvchi qaysi usulni qo'llayotganini doimo eslab turishi kerak. Buning uchun pedagog ikkita muhim muammoni hisobga olishi: — o'zining xatti-harakatini to'g'ri tashkillashtirishi; — kommunikativ ta'sir samaradorligini ta'minlashi zarur. Pedagogik faoliyat jarayonidagi muloqotni quyidagicha tavsiflash mumkin: 1) o'quvchi va pedagog muloqoti tizimining umumiy tuzilishi (muloqotning aniq usuli); 2) pedagogik faoiyatning aniq bosqichi uchun xos bo'lgan muloqot tizimi; 3) aniq pedagogik va kommunikativ masalalarni yechishda

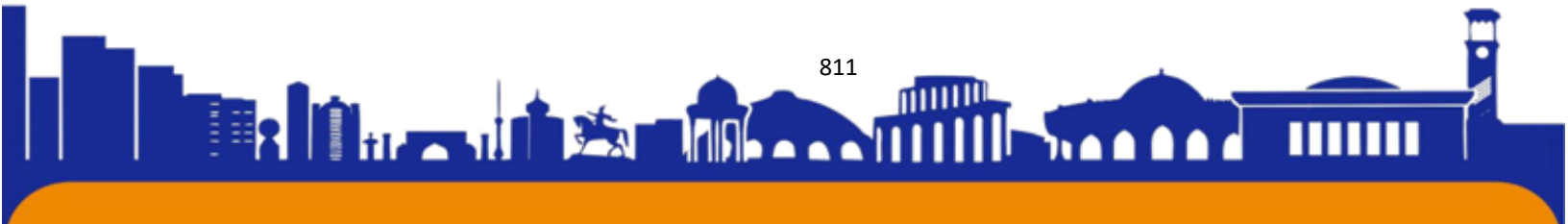
⁵Maxsudova M.A. Muloqot psixologiyasi. Toshkent: Turon-iqbol, 2006. 26-bet.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2023 SJIF(2023)-3,778 Volume-1, issue-10

namoyon bo'ladigan muloqotning vaziyatli tizimi. Pedagog va ta'lim oluvchilarning ijtimoiy-psixologik ta'sir xususiyatlarini muloqot uslublari orqali quyidagicha tushunish mumkin: a) pedagogning kommunikativ imkoniyatlari; b) pedagog va tarbiyalanuvchilar o'rtasidagi munosabatlar tabiati; d) pedagogning ijodiy individualligi; e) o'quvchilar jamoasining xususiyatlari (Kan — Kalik. Учителю о педагогическом общении. 97-bet). Muloqot uslublari quyidagilar kiradi: 1. Hamkorlikdagi ijodiy faoliyatga qiziqish asosidagi muloqot. 2. Do'stona munosabatlar asosidagi muloqot. 3. Masofadan turib muloqotga kirishish. 4. Qo'rqitish (qo'rquv) asosidagi muloqot. 5. Soxta obro'-e'tibor qozonish uchun tashkil qilinadigan muloqot. Birinchi uslub asosini pedagogning yuqori kasb etikasi (axloqi) tashkil etadi. Bu uslub haqida M.O. Knebel, I.P. Volkov, V.F. Shatalovlar o'z fikrlarini bildirganlar. Ularning fikricha, bolalar bilan bo'ladigan munosabat va pedagogik hissiyotlar mana shu uslub asosida shakllanadi. Ikkinchi uslub asosan do'stona munosabatlar, o'quv-tarbiyaviy faoliyatda shakllanadi. Do'stona munosabatlar muloqotning boshqarilishini ta'minlaydi. Maroqlilik bilan do'stona munosabat birgalikda rivojlanadi. Pedagog bir tomondan bolalar uchun yaqin o'rtoq, ikkinchi tomondan birgalikdagi faoliyat qatnashchisi bo'lishi lozim. Uchinchi uslub, ya'ni masofadan turib muloqotga kirishish muhim ahamiyatga ega. Pedagog bilan o'quvchi o'rtasida muayyan masofa bo'lishi kerak. Masofa juda uzoq bo'lmasligi lozim. Aks holda rasmiyatchilik kuchayib, ijodiylik muhiti shakllanmaydi. Pedagog masofani saqlasa obro'-e'tibori ortadi. To'rtinchi uslub — qo'rqitish asosidagi muloqot bo'lib, bu uslub muloqotning negativ shaklidir. Ba'zi pedagoglar o'quvchilarni qo'rqitish orqali muloqotda bo'ladilar. Chunki ularda pedagogik mahorat yaxshi shakllanmagan bo'ladi. Ayniqsa, katta auditoriyada ma'ruza o'qiydigan ma'ruzachilar auditoriyani shu uslub asosida boshqaradilar. Juda qattiq turib, tinglovchilarni qo'rqitib pedagogik muloqotni muvaffaqiyatli amalga oshiraman, deb hisoblovchilar yanglishadi. Bu o'zaro tushunishga to'sqinlik qiladi. Beshinchi uslub — soxta obro'-e'tibor qozonish uchun tashkil qilinadigan muloqot bo'lib, yosh o'qituvchilar malakasi yetarli bo'lmagani uchun yolg'on ishlatadilar. Bu bilan o'qituvchi o'quvchi bilan tezroq muloqotda bo'lib olishga harakat qiladi. Bunday usulni qo'llaydigan pedagogda umumiy pedagogik va kommunikativ madaniyat yetishmaydi. Demak, pedagoglarning fikricha, birinchi va ikkinchi uslub asosida muloqotga kirishishigina yaxshi natijalarga olib keladi.

Psixologiyada turli tipdagi boshqaruvchilarning ijtimoiy psixologik portreti ishlab chiqilgan bo'lib, unda ularning boshqaruvida bo'lgan jamoa bilan muloqoti texnikasi tahlil qilingan. O'qituvchi ham pedagogik jarayonda muloqotning eng keng tarqalgan uch turidan foydalanadi: avtoritar, demokratik va liberal.

Avtoritar uslub. Ta'lim oluvchilar faoliyatiga tegishli barcha masalalarni, hattoki kim qayerda o'tirishigacha o'qituvchi yakka o'zi hal qiladi, ta'lim oluvchilar tomonidan ko'rsatiladigan barcha tashabbusni taqiqlaydi. Bu uslubni qo'llovchi o'qituvchining muloqot metodlari sifatida buyruq, ko'rsatma berish va tanbeh xizmat qiladi. Avtoritar uslub - o'qituvchi guruhning faoliyat yo'nalishini shaxsan o'zi belgilaydi, kim - kim bilan o'tiradi, kim bilan ishlaydi o'qituvchi o'zi hal qiladi. Bunday uslubda ish yurituvchi o'qituvchi o'quvchilar tashabbusiga yo'l bermaydi. Hamkorlikning asosiy shakli - buyruq, ko'rsatma, instruktsiya, ogohlantirish. Hatto kamdan kam bildiriladigan minnatdorchilik ham kamsitish shaklida bo'ladi. "Sen bugun yaxshi javob berding. Sendan buni kutmovdim" kabi. O'quvchi xatosini ko'rsa, uni tuzatish o'rniga ustidan kuladi. U yo'qligida ish sekinlashadi yoki butunlay to'xtab qoladi.

Demokratik uslub - o'qituvchi faoliyat maqsadini har bir o'quvchi ongiga etkazishga, ish borishini hal etishga hammani faol ishtirok etishga undaydi. O'zining vazifasini faqat nazorat va muvofiqlashtirishda emas, balki tarbiyalashda deb biladi. Har bir o'quvchi rag'batlantiriladi, unda o'ziga ishonch paydo bo'ladi. Faollikni rag'batlantiradi, tashabbusni quvvatlaydi. Muloqotning asosiy shakli - iltimos, maslahat, axborot tarzida bo'ladi. Bunda o'qituvchi jamoa fikriga tayangan holda ish tutadi, faoliyat maqsadini barcha ta'lim oluvchiga etkazishga harakat qiladi, faoliyatning kechishini muhokama qilishga barchani jalb etadi. O'z vazifasini faqat nazorat va munofiqlashtirish deb bilmay, tarbiya bilan ham shug'ullanadi; barcha ta'lim oluvchilarni rag'batlantiradi va ularda o'z-o'ziga ishonchni shakllantiradi; jamoada o'z-o'zini boshqarish rivojlanadi. Bu uslubni qo'llovchi o'qituvchi barcha jamoa a'zolarining individual xususiyatlarini inobatga olgan holda ular o'rtasida vazifalarni teng bo'lishga harakat qiladi. Tashabbus va faollikni rag'batlantiradi, o'qituvchi bolalarning individual qobiliyat va qiziqishlarini hisobga olib vazifalarni optimal tarzda taqsimlashga undaydi. Faollikni rag'batlantiradi, tashabbusni

quvvatlaydi. Bunday o'qituvchining muloqotda qo'llaydigan metodlari – iltimos, maslahat, axborot berishdir.

Liberal uslub – boshqacha qilib aytganda, anarxik. O'qituvchi jamoa hayotiga umuman aralashmaslikka harakat qiladi, faolligi sust, muammolarni yuzaki ko'rib chiqadi. Boshqalarning ta'siriga oson tushib qoladi. Ma'suliyatdan o'zini olib qochadi va o'z avtoritetini yo'qotadi. Liberal uslubda o'qituvchi jamoa faoliyatiga aralashmaslikka harakat qiladi, faollik ko'rsatmaydi, maslahatlarga formal qaraydi, turli ta'sirlarga tez beriladi. Javobgarlikdan o'zini olib qochadi. Eng yaxshi uslub - demokratik uslubdir. Miqdoriy ko'rsatkichlar avtoritar uslubdan kam bo'lishi mumkin, lekin ishlash ijtiyoqi rahbar yutug'ida ham davom etadi. Ijodkorlik yuqori bo'ladi, javobgarlik hissi, o'z jamoasi uchun faxrlanish rivojlanadi.

O'qituvchilar talabalar axloq tarbiyasida qo'llashi mumkin bo'lgan

quyidagi asosiy pedagogik uslub turlari mavjud:

1. Tarbiyaviy maqsadni amalga oshirishga demokratik yondoshish, tarbiyaviy ishlar natijasini oshkora muhokama qilish va uni o'quvchilar bilan birgalikda baholab, kelgusi rejalarni tuzishni taqozo etadi. Bu uslub pedagog – o'qituvchi – o'quvchilar kollektivi shaxslararo munosabatlarni erkinlik, demokratik talablar asosida shakllantirib, o'quvchilarning tashabbuskorligi, o'z – o'zini tarbiyalash ishiga ijodiy yondashish orqali barcha psixologik - idividual imkoniyatlarini, qobiliyatini ro'yobga chiqarishga zamin yaratadi.

2. O'quvchilar bilan do'stona munosabat - pedagogik uslub. U o'quvchi shaxsini hurmat qilish va talabchanlik mezoni asosida qurilgan. Ushbu uslub asosida o'z faoliyatini tashkil etgan pedagog har o'quvchining kelajagiga umid bilan qarashi, unga individual yondoshishga harakat qilishi, jazo usullarini tartibsiz qo'llamasligi, o'quvchilar kollektivi oldiga istiqbolli tarbiyaviy maqsad qo'yishga intilishi lozim. Aslida bu uslub biz ko'rib o'tgan birinchi uslubga o'tishga zamin tayyorlashi, unga muqaddima bo'lishi mumkin. Aksincha, o'qituvchi ma'lum pedagogik mohiyatga ega bo'lishga intilmasa, o'z fanidan bilimi sayoz bo'lsa, shaxslararo munosabatlarga ijodiy yondoshmasa, kommunikativ qobiliyatini takomillashtirib bormasa o'quvchilar uni "katta birodar", "konsultant" sifatida - sekin tan olmay qo'yishadi. Pedagog

o'zining tarbiyaviy ishlarini amalga oshirishdagi etakchilik rolini yo'qotib, o'quvchilar hurmatini engil yo'l bilan qozonmoqchi bo'lgan bachkana shaxsga aylanib qolishi mumkin.

3. Pedagogik muomala - masofa uslubi. Bundan tajribali pedagoglar ham, faoliyatini endi boshlagan yosh o'qituvchilar ham foydalanishiga harakat qilishlari mumkin. O'qituvchilar asosan pedagogik talabga tayanadilar: o'quvchilar oldiga ma'lum tarbiyaviy maqsadlarni qo'yib, uni bajarilish jarayonini kuzatish, xatolarini tuzatish, baholash bilan mashg'ul bo'ladilar. Bunday pedagoglar o'qitayotgan sinflarda tarbiyaviy maqsadlar nomigagina amalga oshiriladi. Tarbiyaviy tadbirlar o'quvchilarda hatti - harakat motivlari, rivojlanish ehtiyojlarini shakllantirmaydi. Nari borsa, sinf o'quvchilari axloqiy bilimlarni o'zlashtirib olishlari mumkin. 4. Qo'rquvga asoslangan uslub. Bundan odatda yosh, tajribasiz o'qituvchilar foydalanishga harakat qiladilar. Ushbu uslub asosan taqiqlashga tayanadi. Talabalar faolligi, tashabbuskorligi inkor etiladi. Bu uslub oliy ta'lim islohoti manfaatlariga mutlaqo mos emas. 5. Ustunlik qilishga harakat qilish uslubi. Uni odatda ma'lum bilimlarga ega bo'lmagan, pedagog sifatida o'ziga ishonchi yo'q, sinfda o'quvchilar kollektivini boshqara olishga ko'zi yetmagan ayrim o'qituvchilar qo'llashga harakat qiladilar. Ammo o'quvchilar ertami - kechmi bu nayrangbozlikning oxiriga etadilar. Buning oldi olinmasa, guruhda tarbiyaviy ishlarga jiddiy putur yetishi mumkin. O'quvchilar hurmatini qozonishga intilish pedagogik maqsad bo'libgina qolmay, balki kommunistik tarbiyamaqsadlarini amalga oshirish vositasi hamdir. O'z - o'zidan ko'rinib turibdiki, birinchi va ikkinchi pedagogik uslublar tarbiyaviy faoliyatda yaxshi samara beradi. Uchinchi, to'rtinchi va beshinchi pedagogik uslublardan pedagoglar iloji boricha o'zlarini halos qilishlari kerak. O'qituvchining talabalarga ta'sir o'tkazish samarasi uning printsiptalligi va talabchanligi o'z aksini topadi. Bundan tashqari u o'ziga ham o'ta talabchan bo'lmog'i, shaxsiy namunasi bilan tabiiy ravishda obro', e'tibor qozonmog'i lozim.

Pedagogik muloqotda quyidagi prinsiplarga asoslanadi:

- Kommunikativ muloqot: bir tomonlama axborot uzatiladi;
- Interaktiv muloqot: ikki tomonlama bir-biriga ta'sir etishdir;
- Perseptiv muloqot: o'qituvchi va o'quvchilar jamoasi o'zaro bir-birlarini idrok qilishi, anglashi tushuniladi.

Muomalaning tarbiyalovchi imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish ko'p jihatdan o'qituvchining shaxsiy sifatleri bilan belgilanishini aytib o'tish kerak. Pedagogik muomalaning to'g'ri tanlangan, pedagogning betakror individualligiga muvofiq keluvchi uslubi quyidagi vazifalar majmuini hal qilishga yordam beradi. Birinchidan, pedagogik ta'sir ko'rsatish pedagog shaxsi bilan ayni bir narsa bo'lib qoladi, auditoriya bilan muomalada bo'lish jarayonining o'zi soddalashadi, u pedagogning o'zi uchun yoqimli, uzviy bo'lib qoladi. Ikkinchidan, talabalar bilan o'zaro munosabatlarni yo'lga qo'yish jarayoni ancha engillashadi. Uchinchidan, pedagogik muomalaning barcha eng muhim vazifalarining, samaradorligi ortadi, shu bilan birga bularning hammasi muomalaning barcha bosqichlarida pedagogning hissiy xotirjamligining ijobiy negizida ro'y beradi.

Ko'pincha yosh pedagoglar, talabalar har doim o'qituvchiga o'z diqqatlarini qaratishlari lozim deb hisoblaydilar va o'zaro fikr almashishga doir bu muhim vazifalarni sobit qadamlik bilan hal qilmaydilar.

Ko'rsatib o'tilgan bevosita muomala bosqichlari pedagogik ta'sir ko'rsatishning nisbatan mustaqil, har bir ko'rinishida vaqti-vaqti bilan takrorlanib turadi, tarbiyaviy jarayonni tashkil etganda ularni nazarda tutish kerak bo'ladi.

Muloqot jarayonida pedadogga qo'yiladigan talablardan: Tarbiyachi jamoa, guruh va individual ish olib borish jarayonida odamlar bilan muomala qila bilishi, uni talabalar bilan aniq maqsadni ko'zlagan holda tashkil eta olishi va ularni boshqara bilishi lozim. Kasb-korga oid pedagogik dilkashlikning yosh o'qituvchi amal qiladigan quyidagi mezonlarini alohida ajratib ko'rsatish mumkin: talabalar bilan turli sohalarda muntazam muomala qilishda barqaror ehtiyojning mavjudligi, muomalaning barcha bosqichlarida hissiy osoyishtalikning namoyon bo'lishi, o'zaro fikr almashishga doir sifatlar, ko'nikmalar va malakalarning mavjudligidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. A. Xoliqov "Pedagogik mahorat" Toshkent «IQTISOD-MOLIYA» 2011 y.
2. "Shavkat Mirziyoyev:Yoshlar tarbiyasi – eng muhim masalalardandir" ma'ruza matni.
3. I. A. Karimov. "O'zbekiston buyuk kelajak sari". Toshkent: O'zbekiston, 1998-yil.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2023 SJIF(2023)-3,778 Volume-1, issue-10

4. M.A.Maxsudova Muloqot psixologiyasi. Toshkent: Turon-iqbol, 2006. Xalilova Shaxlo Ravshanovna. (2023). Bo'lajak o'qituvchi pedagogik muloqot usullarini rivojlantirish texnologiyasining zamonaviy modellari va ularni qo'llash metodlari. *Journal of Universal Science Research*, 1(9), 223–234. Retrieved from <https://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/195>
5. Xalilova Shaxlo Ravshanovna. (2023). PEDAGOGIK MULOQOT O'QUV JARAYONI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING MUHIM OMILI. *Journal of Universal Science Research*, 1(8), 131–139. Retrieved from <https://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/1717>
6. Xalilova Shaxlo Ravshanovna. (2023). PEDAGOGIK MULOQOT O'QUV JARAYONI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING MUHIM OMILI. JOURNAL OF UNIVERSAL SCIENCE RESEARCH, 1(8), 131–139. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8239719>
7. Ravshanovna, X. S. (2022). BO'LAJAK O'QITUVCHILAR VA O'QUVCHILAR O 'RTASIDAGI MULOQOT JARAYONI VA UNGA QO'YILADIGAN TALABLAR. *Лучший инноватор в области науки*, 1(1), 814-819.
8. XALILOVA, S. (2021). JAHON PEDAGOGIKASIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK MULOQOT VA MILLIY PEDAGOGIK MULOQOT USLUBLARIGA TRANSFORMATSIYASI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz)*, 1(1).
9. Mustafoev, K. (2023). LOOPER MECHANISM OF THE SEWING MACHINE. *Евразийский журнал академических исследований*, 3(4), 16-18.
10. Isomova, F. A. T. Q. (2022). MAKTABGACHA TALIM TASHKIOTLARIDA BOLALARNI MAKTAB TA'LIMIGA TAYYORLASHDA NUTQ O'STIRISH MASHG'ULOTLARINING AHAMIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(1), 947-949.
11. Bahodirovna, H. N. (2023). TA'LIM JARAYONIDA BOSHLANG 'ICH SINFLARDA TEXNOLOGIYA FANINI O 'QITISH MUAMMOSINING YORITILISH MAZMUNI. *PEDAGOGS jurnali*, 1(1), 209-209.

